

ULOGA ZAGREBAČKIH KANONIKA I BISKUPA U IZGRADNJI I RAZVOJU ZAGREBAČKIH BOLNICA

Dr Vladimir BAZALA

Osnutak i razvoj hospitala i bolnica u Zagrebu jedno je od najvećih i najzanimljivijih povijesnih pitanja u gradu Zagrebu. Ne može se reći da mu dosadašnji istraživači i povjesničari nisu prišli s mnogo mara, ali se ipak mora reći da su mu prišli sa suviše raznih i različitih stanovišta. Da bi se dobila točna i sveukupna slika povijesnog razvoja zagrebačkih bolnica, trebalo je stoga pored ispitivanja dosadašnjih rasprava i gledišta ovom povijesnom problemu prići s jednog jedinstvenog gledišta kojim bi se dobio uvid u povijesni razvoj jednoga od najvažnijih problema zdravstvene kulture grada Zagreba.

Pri tom mi je upala u oči upravo presudna i velika uloga koju su u razvoju hospitala i bolnica imali zagrebački biskupi, kasnije nadbiskupi, mnogi kanonici i Kaptol zagrebački, pa sam toj ulozi posvetio ovih nekoliko stranica.

Hospital na Gradecu-Griču spominje se početkom 15. st. kao »gradski hospital« Beatae Mariae Virginis. Ne zna se točno gdje se nalazio, ali kako se kapela ili crkvice Bl. Dj. Marije nalazila u blizini crkve sv. Marka, koja još i danas stoji na istom mjestu kao u davno doba, usred grada, a hospital se valjda nalazio blizu crkvice Bl. Dj. Marije, to je vjerojatno da se hospital nalazio negdje na južnom dijelu trga sv. Marka, na početku ulice koja je s toga trga vodila prema gradskim vratima Dverce kod kule Lotrščak, danas Ćirilometodska ulica. Stariji istraživači lokacije ovoga hospitala tvrde da je on god. 1440. premješten izvan gradskih zidina, ispod »Kamenitih vrata«, ali ovo premještanje hospitala iz sredine grada na područje ispod »Kamenitih vrata« nije izvršeno već oko god. 1440, dakle sredinom 15. st., nego mnogo kasnije, tek početkom 17. st. Postoji, naime, jedan podatak iz god. 1609. koji glasi:

»Statuta civitatis lingua croatica excerptive concinnata.

*Anno Domini 1629. extractus constitutorum et articulo-
rum anno 1609. eorumque ex latina in vernaculam sclavoni-
cam in gratiam illiteratorum rudis et brevis translatio.*

Kateri articulussi illite constitutie ovak sze pochimaju:

.....

20°. *Na sznagu y na diku warasku artisze marlivo szkerb noszi, czirkve da sze popravljaju, spital da sze nachini. . . »*

Prema tome može se zaključiti da se početkom 17. st. hospital (novi) imao tek načiniti (izgraditi).

U jednom spisu iz god. 1638. sačuvan je zanimljiv dokumenat iz god. 1627. To je prijepis jednoga ugovora, sklopljenoga između Gašpara Konjskog i gradske uprave, prema kojem Gašpar Konjski poklanja gradu svoj vrt za gradnju hospitala-ubožnice (pro erigendo et extruendo xenodochio). Iz ovoga se ugovora vidi i uzrok zašto je Konjski učinio ovaj poklon. On je, naime, bio gradskoj upravi dužan porez u iznosu od 342 ugarska forinta što ga nije platio za svoju kuću kod Kamenitih vrata, pa mu gradska uprava otpušta ovaj dug, a on u zamjenu poklanja vrt (zemljište uz ovu kuću) na kojem će se izgraditi hospital. Prepis ovoga ugovora, sastavljenog god. 1627. nalazi se danas u spisu iz god. 1638. također iz posebna uzroka. Naime, Konjski god. 1638. ponovno moli nešto slično kao god. 1627: da mu gradska uprava opet oprosti neke dugove, a on za uzvrat obećaje gradskoj upravi »svoju naklonost i usluge«, te se potpisuje kao »savjetnik svetog carskog i kraljevskog veličanstva«. Ne znam da li je Konjskom god. 1638. opet otpušten neki dug, jer se odmah iza njegove molbe gradskoj upravi nalazi i prepis ugovora o poklonu zemljišta za gradnju hospitala iz god. 1627 (pa nam je tako i sačuvan ovaj zanimljiv ugovor), te mi izgleda kao da je gradski pisar ovim dodatkom htio upozoriti gradsku upravu da je Konjskom već jednom porez oprostjen pa da valjda ovaj put to više ne treba činiti. (Monumenta historica vol. XVII, p. 326, vol. XVIII, p. 72, 108 i 125.)

God. 1646, 1647. i 1648. vršeni su na zgradi hospitala neki građevinski radovi. Vjerojatno se radilo o dovršenju zgrade za koju je Gašpar Konjski god. 1627. poklonio zemljište ispod Kamenitih vrata, a među računima sačuvana je i bilježnica računa gradskoga hospitala iz tih godina, kad su nadstojnici bili Stjepan Gugor i Mihovil Lindvaj, »sub iudice domino Georgio Vernich et post Jacobo Gasparin« (Monumenta historica vol. XVIII, p. XLVIII i 49; vol. XIX, p. XXV i XL, te str. 149; Nada Klaić: Iz topografije zagrebačkog Gradeca, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu I, 1951, str. 147). Da li je Jacobus Gasparin onaj poznati ljekarnik Gradske ljekarne Crnom orlu na Gradecu koji je god. 1599. pored dužnosti gradskog ljekarnika vršio i dužnost ljekarnika novoosnovane ljekarne na Kaptolu, teško je reći jer se radi o vremenskom rasponu od 50 godina.

Zemljište hospitala sezalo je od Duge ulice ispod Kamenitih vrata (danas Pavla Radića 30—32) sve do potoka Crikvenjaka, odnosno do ulice koja je išla pored toga potoka i zvala se Kožarska ulica. Na gornjem dijelu ovoga zemljišta, u Dugoj ulici, bila je zgrada hospitala, a na donjem dijelu, u Kožarskoj ulici, neka zgrada za koju ne mogu utvrditi u koju je svrhu služila ili je možda

bila samo neka gospodarska zgrada, ali će kasnije igrati veliku ulogu, kako ću to još kasnije opisati.

Cijeli ovaj kraj »ab hospitali incipiendo...« do mosta koji je vodio preko potoka Crikvenjaka, a zvao se »Pisani most« ili »Krvavi most«, poharao je Franjo Bukovački god. 1668. za vrijeme jedne svađe između Kaptola i Gradeca, ali hospital sâm nije pri tom stradao.

Uz hospital je postojala i kapelica kao sastavni dio hospitala.

Teško je reći na koji se način hospital uzdržavao, pogotovo prvo vrijeme dok je bio još u sredini grada, ali je lako moguće da je novac koji se je prema Zlatnoj buli kralja Bele IV iz god. 1242. ubirao za siromahe išao u korist uzdržavanja hospitala. Kasnije je za uzdržavanje hospitala nešto davala općinska blagajna, nešto je doteklo od doprinosa obrtničkih zadruga, milodara i oporučnih zapisa pojedinaca, a s vremenom je hospital stekao i nešto vlastitoga imetka, pa se kao njegovo vlasništvo već god. 1437. spominje neka šumica, god. 1453. neka oranica, a god. 1493. upustio se u tešku parnicu, koja je išla sve do pape Aleksandra V, da dobije nekretnine koje su mu bile pripale u nasljedstvo kao i neke dugovane novčane svote. U 16. st. imao je hospital i neku sjenokošu, a kasnije je taj imetak bio još i veći. Hospital je dobivao i neki prihod od plesnih zabava koje su onda došle u modu!

Koncem 18. st. poradilo se na tom da se u Zagrebu sagradi nova bolnica i to po uzoru na bečku Opću bolnicu (Allgemeines Krankenhaus), izgrađenu po želji cara Josipa II. Za izgradnju nove bolnice izabran je prostrani isusovački vrt na Harmici, kasnije zvanom Jelačićev trg, danas Trg Republike. U tu svrhu, dakako, nije bila dovoljna samo zaklada i imetak hospitala kod Kamenitih vrata, nego se išlo za tim da se i neke druge zaklade predadu za izgradnju nove bolnice. Tvrdnja da su za izgradnju nove, moderne bolnice ujedinjene zaklade svih dotadašnjih hospitala na području Zagreba, čini se da nije posve točna jer u doba kad je nova bolnica već bila sagrađena i radila, postoje još uvijek neke samostalne zaklade za bolnice na području Kaptola, a za novu bolnicu nisu se ni inače smjele upotrijebiti svote s kojima su se uzdržavali hospitali koji su imali manje-više ili isključivo samo funkciju sirotišta ili ubožnica, pogotovo ne onih na području Kaptola. To slijedi iz jedne darovnice biskupa Josipa Galjufa od 26. 3. 1779, koji je za gradnju nove bolnice dao neke crkvene zaklade, a dopustio ujedno da se poruše kapelica uz hospital kod Kamenitih vrata, kapelica Trpećeg Isusa na Harmici i crkva sv. Margarete te proda zemljište na kojem se nalaze ove crkve kao i zemljište na kojem se nalazi groblje uz crkvu sv. Margarete, koje je ionako trebalo ukinuti jer se iznenada našlo usred grada — to je područje gdje se danas nalazi Preradovićev trg i Preobraženska crkva — ali nije dopustio da se za gradnju nove bolnice upotrijebe Karitativne zaklade. Za gradnju nove bolnice naročito je zaslužan biskup Maksimilijan Vrhovac (1752—1829), koji je god. 1791. podupro zakladu za gradnju bolnice svojim novcem i zakladi priključio još i zakladu građanina Stillera, koji je sav svoj imetak oporučno ostavio u svrhu zidanja

bolnice, ako se do određenoga roka ne vrati njegov sin, koji je kao dobrovoljac otišao u vojnu protiv Turaka. Kako se ovaj zaista nije vratio, glavница je pripala zakladi za gradnju bolnice. I neke zaklade iz drugih svrha uspjelo je biskupu Vrhovcu pridobiti za gradnju nove bolnice, ubožnice i ludnice (Institutum hospitalis insimul nosocomium, xenodochium et gyrgantum).

Zidanje je započelo 1794, ali je već 1795. zapelo. Čini se da nije bilo ni novaca niti građevnoga materijala dovoljno za gradnju. Novac je priskrbio biskup Maksimilijan Vrhovac, dok je građevni materijal dobiven od zgrada koje su pripale zakladi za bolnicu, a koje su bile porušene. To dokazuje i ulomak kamene ploče s posvetnim natpisom:

m..... (i)dcirco nostri ...
..... inferno,.....
..... redem
ptor

(m..... (i)dcirco nostri/..... inferno..... redem/ptor.....) koji je nađen ugrađen u istočnom uglu bolnice god. 1889. i odavde izvađen (i valjda zamijenjen drugim, građevnim kamenom), a objavio ga Josip Brunšmid u svom djelu »Kameni spomenici Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu« (Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, Nova serija, sveska XII, Zagreb 1912, br. 884) s tvrdnjom da potječe iz 17 — 18. st. Za sada nije poznato odakle je taj natpis i kako je došao u zid novogradnje bolnice na Harmici, pa je otkriven god. 1889. i prenesen u Hrvatski narodni muzej u Zagrebu i zatim god. 1912. objavljen. Mogu samo pretpostaviti da je za gradnju nove bolnice na Harmici upotrijebljen građevni materijal nekih srušenih zgrada. U svakom slučaju to mora da su bile zgrade pod crkvenom upravom, što dokazuju i riječi »redemptor« (otkupitelj) i »inferno« (pakao), a potječu iz 17. ili 18. st. Ako se sjetimo da se u dokumentu biskupa Josipa Galjufa iz god. 1779. (točka 6 i 7) dopušta da se sruše kapelica hospitala kod Kamenitih vratiju, kapelica Trpećeg Isusa na Harmici i crkva sv. Margarete, onda postaje vjerojatno da od jedne od ovih crkava potječe i spomenuti, gore opisani kameni natpis. To bi bio dovoljan dokaz da su za novu bolnicu na Harmici porušene neke zgrade i građevni materijal sa njih upotrijebljen za gradnju zgrade nove bolnice.

Kad su dakle prebrođene i prve zapreke i teškoće, uspjelo je zgradu dovršiti i to god. 1800, ali ova lijepa zgrada nije odmah bila bolnica, kako je bilo namijenjeno, nego je najprije poslužila za vojsku u tadašnjim napoleonskim ratovima. Vojska je zgradu gotovo posve upropastila, pa su bili potrebni veliki popravci kad je vojska god. 1803. bar jedan dio zgrade napustila (zadržavši još dugo vremena jedan dio kao »Vojnu bolnicu«). Tek 23. 8. 1804. otvorena je bolnica, svečanim načinom, za 32 bolesnika, a uprava je povjerena Milosrdnoj braći iz Požuna (Bratislava).

Povodom svečanoga otvorenja bolnice na Harmici napisano je više hvalospjeva, među ostalim i ovi:

1. Tito Brezovački napisao je pjesmu od 198 stihova pod naslovom »Uspominak prečasnog upelavanja redovničke bratje od milosrdja zvane u iznova podignute kuće iliti kloštar, u kojem ubogim i bolestnikom polag naridbe i zaveza reda svojega vazdar služili budeju u Zagrebu na dan 23. miseca augusta MDCCCIV. ispievan i prislavnom narodu poklonit po Titu Brezovački, misniku zagrebačke biskupije i kod farne crkve svetoga Marka u Zagrebu preven-daru. U Zagrebu s slovami Novoselijanskemi.«

2. Imbrih Raffay izdao je brošuricu od 19 stranica pod naslovom: »Prodečtvo u priliki vpelavanja redovnikov od milosrdnosti zvaneh u iznova podignjen za vboge i betežnike općinski špital vu Zagrebu na dan dvadeset i tretji meseca veliko mešnjaka MDCCCIV., povedano od Imbriha Karla Raffay, opata od Tricskay, stolne cir-kve zagrebačke lektora. Pritiskano s slovami Novoselskemi«. To je govor, koji je Raffay održao kod otvorenja bolnice.

3. Tomaš Mikloušić, gimnazijski profesor, napisao je latinsku pjesmu pod naslovom: »Carmen Reginae Croatiae, Thom. Mikloušić, primae hum (anisticae sc. gymnasiae) professor D. D. D., quum ordo FF. PP. Misericordiae Zagrabiae 23. aug(usti) 1804. solemniter introduceretur. Zagrabiae typis Novoselianis.«

Milosrdna braća imala su obavljati i dužnost kirurga i ljekar-nika. Oni su ostali ljekarnici sve do god. 1918, dok su upravljali bolnicom, a kiruršku su službu brzo prepustili izučenim liječnici-ma kirurzima. Prvi liječnik, doktor medicine, u toj bolnici bio je Stadt- und Spital- Physicus Ivan Daubach (1765—1843). Bolnica je brzo došla na dobar glas, a 2. 4. 1812. pokušao je u njoj Rudolf Lamprecht (1781—1860), tada magister kirurgije i primaljstva, osnovati privatnu kiruršku školu (Chirurgische Privat-Bildungs-An-stalt).

Neprilike su nastale kad su Milosrdna braća počela izbjegava-ti da u bolnicu primaju bolesne žene, iako su po ugovoru bila dužna to činiti. Ali se braća nisu izgovarala da to ne čine zato jer se to navodno kosi s propisima njihova reda, kao što je to uistinu i bilo općenito poznato, nego su se izgovarala da za to nema dosta novaca niti u bolnici dovoljno prostora. Tome je pak mudro dosko-čio i opet biskup Maksimilijan Vrhovac, davši još jednom i to 1. 1. 1819. veliku svotu novca za otvaranje odjela za bolesne žene. Da ne bi došlo do nikakovih neprilika, biskup Vrhovac vezao je isplatu ove zaklade s uvjetom da se zaista osnuje i uzdržava ženski od-jel, a ako do toga ne bi došlo, ima se ova zaklada »premjestiti na biskupsku domaću bolnicu, opstojeću u Vlaškoj ulici, jurisdikci-je biskupske i njoj nositi korist pod istim uvjetom«. Dakako da Milosrdna braća nisu htjela pustiti iz ruke ovako bogatu zakladu, pa je tim novcem ne samo bolnička zgrada povećana i nadograđe-na na 2. kat nego je nabavljen i potreban inventar za ženski odjel, osigurano uzdržavanje toga odjela i osigurane plaće za njegovate-lje i za liječenje bolesnih ženskih osoba. (Izvjestaj: Bolnica Milo-srdne braće na Jelačićevom trgu, str. 44; J. Barle, Lij. vjes., 1931, str. 331/332, pos. otisak str. 13/14).

Na taj je način postala nova bolnica na Harmici. Ona je dugo vremena ostala najveća bolnica hrvatskih krajeva, a njezina zgrada jedna od najvećih i najpoznatijih u Zagrebu.

God. 1831. pozvan je u bolnicu neki dr Szabo, okulist, koji je dulje vremena radio u bolnici, čini se s uspjehom. U toj je bolnici Josip Fon (1848—1899) izvršio prve laparotomije (najprije jednu ovariotomiju god. 1878), uveo Listerovu antisepsu i tako inaugurirao modernu kirurgiju u Hrvatskoj.

Potkraj 19. st. bolnica je imala 460 kreveta i 8 stalnih liječnika. Početkom 20 st. u toj su se bolnici proslavili kirurzi Dragutin Schwarz, kasnije Antun Gottlieb, internista Pavao Čulumović i dermatovenerolog Janko vitez Thierry, koji je dao i prvu injekciju salvarzana u Hrvatskoj, kasnije i neurolog i psihijatar Ivan Herzog, koji je u Hrvatskoj uveo liječenje progresivne paralize malarijom.

Budući da je u zemljišnim knjigama bilo pogrešno provedeno da su milosrdna braća vlasnici bolnice, a ne samo upravitelji, došlo je do velike parnice, koja je trajala preko 30 godina, sve do god. 1918, kad su milosrdna braća izgubila parnicu i napustila upravu bolnice, pa je ova ustanova potpala pod upravu zaklade i bolnica se od onda zove »Zakladna bolnica«.

Bolnica se nalazila na Jelačićevom trgu, dakle usred grada koji se naglo širio, pa je zato god. 1930. porušena, a nova moderna zgrada izgrađena 1942. na Rebru, kamo se 1945. uselio jedan dio klinike Medicinskoga fakulteta, koji još i danas ovdje stoji.

Iza preseljenja bolnice iz Duge ulice u novu zgradu na Harmici, zgrada kod Kamenitih vrata pretvorena je u stambenu zgradu, a god. 1880. izgradila je ovdje Prva hrvatska štedionica svoju palaču, koja je služila u svrhu banke i štedionice sve dok Prva hrvatska štedionica nije sagradila svoju palaču u Ilici, s poznatim prolazom »Oktogon« na Preradovićev trg.

Već odlukom biskupa Josipa Galjufa od 26. 3. 1779, točka 8, »glavnice određene za uzdržavanje siromaha ne smiju se upotrijebiti za gradnju nove bolnice, već imaju i u buduće služiti svojoj svrsi«. Zato nakon napuštanja zgrade hospotala kod Kamenitih vratiju u Dugoj ulici, koja postaje stambena zgrada, ostaje na potoku Crikvenjaku u Kožarskoj ulici mala zgrada, koju sam već prije kratko spomenuo. Zvala se »lazaret« ili nemoćnica. Uzdržavala ju je do god. 1857. gradska općina za gradske »prosjake«, a kasnije su prosjaci u njoj stanovali sve do god. 1871, plaćajući zapravo nikakvu ili samo simboličnu stanarinu. God. 1871. kupio je tu zgradu knjigotiskar Karlo Albrecht, vlasnik zgrade i knjigotiskare u Dugoj ulici i spojio zemljište obiju zgrada u oveci posjed, koji je sezao od Duge ulice br. 26 do današnje Tkalčićeve ulice. Kupovnina koju je platio K. Albrecht pripala je utemeljiteljnoj glavnici Gradske ubožnice koja je sagrađena u Novoj Vesi i služila sve do naših dana u svrhu ubožnice, dok nije nova zgrada ubožnice izgrađena na Sv. Duhu, a ta je zgrada uz susjednu Ortopedsku bolnicu od 1930. do 1942. poslužila za privremeni smještaj Zakladne bolnice i god. 1942. pretvorena u Opću bolnicu, danas zvanu Bolnica dra Josipa Kajfeša.

Iako je kuga često posjetila Zagreb, ona nije nikad bila toliko jaka i opasna da bi Zagreb morao imati izolacionu ustanovu, lazaret ili karantenu protiv kuge. Za vrijeme haranja kuge god. 1374. i 1382. dobro je poslužio hospital.

Jača kuga vladala je 1648. Pojavila se već u jesen 1647, naročito u Latinskom kotaru. Ovaj je bio zatvoren za sve građane, nitko iz toga kraja nije smio izlaziti i nitko nije smio posjećivati ondje zatvorene (inclusis in vico Latinorum). Kad je kuga ipak izbila iz Latinskoga kotara i zahvatila ŠoštarSKU ves, koja se nalazila u produžetku današnje Duge ulice, ondje gdje su danas kuće na sjevernoj strani Trga Republike, a koja je spadala pod upravu Gradeca, zatvorena su 5. 11. 1647. sva gradska vrata za sve došljake, a samo je na Kamenitim vratima bio prolaz koji je čuvala straža. Uz to je podignuta *bolnica za okužene* u selu Vugrovcu (Xenodochium Civitatis in Ugra). Ali ovaj hospital ne igra nikakovu ulogu u povijesti zagrebačkih bolnica.

Povodom ove kuge postavljen je zavjetni stup protiv kuge pred crkvicom sv. Martina u Vlaškoj ulici, koji je uklonjen god. 1880. Uz to je već god. 1648. zaključeno da se na Peneznoj gorici podigne zavjetna crkvice sv. Roka, ali je podignuta tek god. 1655. Stoji još i danas, a oko nje je tzv. Rokov perivoj.

*

Na Kaptolu ili bolje reći: na području Kaptola nalazio se hospital sv. Elizabete. Ne može se niti s približnom sigurnošću reći gdje se taj hospital nalazio. Može se samo pretpostaviti da je bio sagrađen na zemljištu koje je kralj Ladislav III god. 1284. predao zagrebačkoj biskupiji, a zagrebački biskupi na tom zemljištu sagradili mali hospital. Uz taj hospital bili su banski dvori (curis bani) ili točnije: područje »in quo bani Sclavoniae domos et descensum habere consueverunt«. Ovo je područje biskup Ladislav poklonio kanoniku i kalničkom arhiđakonu Dyonisiusu Folkasy (Farkasy?) koji je ovdje izgradio svoju kuriju. To mora da je već bila oveća zgrada, jer god. 1357. kanonik Dionizije rečenom hospitalu poklanja onu polovicu zgrade koja leži uz hospital (i tim očito povećava hospital), a drugu polovicu daje prebendaru oltara sv. Marije Magdalene, pa ovu darovnicu iste godine potvrđuje biskup Stjepan III. (Lj. Ivančan, Povijest zagrebačkih kanonika, rukopis, knj. I, str. 82—83, br. 127; Monumenta historica I, m. 236, str. 211. i m. 238, str. 213).

Na pitanje gdje se sve to nalazilo teško je odgovoriti.

Kurije zagrebačkih kanonika nalazile su se gotovo redovno na samom kaptolskom trgu, pa se tamo valjda u ono doba nalazila i kurija kanonika Dionizija, a prije toga i banski dvori. Ali nema nikakvih podataka da bi se tu nalazila i neka zgrada hospitala.

Možda su se banski dvori (pa i kurija kanonika Dionizija) nalazili izvan užega područja kaptolskoga trga, na području Dolca ili Opatovine, gdje su se uglavnom nalazile kuće građana i obrtni-

ka kaptolskih, ali i velikaša i plemića, čak sve do u 19. st. Tako je npr. u kuriji obitelji knezova Plemić na Dolcu smještena 15. 11. 1882. prva zagrebačka Obrtna škola! Ali niti na Dolcu niti na Opatovini nema znakova da bi ovdje ikad postojao neki hospital.

Nešto točnije podatke imamo o samom hospitalu. Ovom je hospitalu namijenio oporučno god. 1377. Pavao, sin bana Stjepana Starčkoga, jedan dio svoje imovine. God. 1374. i 1382. za haranja kuge ovaj je hospital dobro poslužio. Kao rektori spominju se kanonik Stjepan (1423), Benedikt (1453), Ivan (1465), Marcus de Sokloš (1512) itd. Hospital je god. 1453. za vrijeme rektora Benedikta i god. 1512. za Marka Sokloša zbog trošnosti obnavljan. Prigodom prve obnove potvrdio je papa Nikola V preko Matije, opata cistercitskoga samostana u Zagrebu, statute ovoga hospitala, kako ih je rektor hospitala bio predložio, što govori da je hospital imao veću vrijednost i značaj kad sam papa potvrđuje njegov statut. Među ostalima, neke odredbe u tim statutima zabranjuju rođacima biskupovim stanovati u hospitalu, a biskup ne smije i ne može siliti kanonike da vrše službu rektora hospitala (ili određivati tko će biti rektor, već to pravo valjda pripada kaptolskom, kanoničkom kolegiju). Po ovim propisima htio je Vinardo, opat cistercitskoga samostana, izbaciti iz hospitala Uršulu, udovu Marka Čave, očito neku biskupovu rođakinju, ali je kralj Matijaš Korvin (1458—1490) onemogućio ovaj pokušaj, očito protiv papinih statuta!

Prigodom druge obnove hospitala, god. 1512, sastavljen je zanimljiv imovnik, našastar, inventar toga hospitala, očito po rektoru Marku Soklošu. U tom se inventaru spominju razne crkvene i kućne potreštine kao i imetak hospitala u naravi, nabrajaju se pozlaćeni kaleži, srebrni križ, oltar itd., zatim zdjele, mužari, škafovi, tanjuri itd., ali nigdje nema spomena o kakovim lijekovima ili liječničkim potreštinama ili o rublju bolesnika. Prema inventaru se vidi da je hospital bio već zarana opskrbljen zemljištima i drugim nekretninama, ali se vidi i to da je bio isključivo samo karitativna ustanova.

Na njegovu lokaciju upućuju dva zanimljiva kasnija spisa.

U jednom dokumentu od 26. 8. 1602. kaže se izrijeком za »hospitale seu xenodohium capituli zagrabiensis« da je on »... supra fontem Mandussocz habituli existentem«. (Monumenta historica vol. XVII, p. 86). Govori se, dakle, o hospitalu i ubožnici i kaže da se nalazi povrh izvora Manduševac. Vrelo Manduševac, koje se u različitim dokumentima naziva i zdencem (puteus) a piše Mandusseuch, Mandusewez, Mandussocz, nalazilo se ispod zapadne kule današnjega biskupskoga dvora, negdje na mjestu gdje se danas nalaze prve kuće Bakačeve ulice. Voda ovoga izvora bila je svedena na Harmicu (kasniji Trg bana Jelačića, danas Trg Republike) gdje se iz vode ovoga izvora napajao vodoskok (koji će kasnije biti ukinut i na njegovo mjesto doći konjanički kip bana Jelačića od Dominika Fernkorna). Prema tome, ovaj hospital nalazio se 1602. tamo negdje ispod zapadne kule biskupskoga dvora, povrh (možda pored?) izvora Manduševca.

Da se ovo mjesto smatralo »kaptolskim«, pokazuje slijedeća činjenica: U jednom dokumentu 23. 10. 1612. piše Gaspar Beloseuich, vicesudac gradski (očito iz Gradeca—Griča) otvorenu tužbu protiv nereda *na kaptolskom trgu* (kaptolskom piau, — iskrivljeno prema Platz, piazza) kad su kaptolski »vratari pečenje od ognja hitali«, od kojega je on »jedno bil vuzel i vu spital dal. . .«. Radilo se o tom da su kaptolski djetici i sluge rastjeravali pečenjare koji su na tom trgu nedjeljom i prigodom proštenja i sličnih crkvenih zgoda pekli pečenje, pa su i njega, gradskog suca (odnosno podsuca), sprečavali da jedno takvo pečenje dađe u obližnji hospital. Običaj da pečenjari i licitari prodaju robu na kaptolskom trgu održao se sve do naših dana, a poznato je da iza proštenja ostaje na trgu velik nered i da se pečenjarenje i prodaja licitarskih proizvoda produžuje unedogled, što su kaptolski sluge očito morali sprečavati, pa su čak i gotovo pečenje koje se nalazilo na vatri bacali sa vatre kako bi prekinuli rad pečenjara. Svakako se iz rečenoga dokumenta vidi, da se kaptolski hospital nalazio u neposrednoj blizini kaptolskoga trga.

Ostaje otvoreno pitanje da li je ovdje izgrađen hospital sv. Elizabete god. 1284. ili je ovaj zaista izgrađen najprije na Kaptolu, a kasnije (nakon što je već god. 1465. i 1512. bio trošan i potreban popravka i obnavljanja) dobio svoju novu zgradu »supra fontem Manduševac«. Možda je, naime, ovdje, tik ispod biskupskoga dvora (negdje pored zapadnoga ulaza u biskupski dvor) postojala nekad i kurija kanonika Dionizija kao i banski dvori, a uz njih hospital. Svakako se već početkom 17. stoljeća nalazi na ovom mjestu (koje danas odgovara prvim kućama sjeverne strane Vlaške ulice, odmah kod njezina izlaza sa Kaptolskoga trga) hospital, s kojim je neprilika jedino u tom što se on zove uvijek kaptolski (nalazi se u Vlačkoj ulici), a ne zove se »vlaškoulički«, nego će se tako zvati zapravo »biskupski« hospital u Vlačkoj ulici, izgrađen nešto niže prema istoku i ne zove se više hospital sv. Elizabete, nego se nalazi kraj njega kapelica sv. Florijana, koja služi i za svrhe »kaptolskoga« hospitala. Kako se o tom »kaptolskom« hospitalu u Vlačkoj ulici govori tek početkom 17. st. i navodi gdje se nalazio, to ipak do konca 16. st. nemamo nikakvih sigurnih podataka gdje bi se ovaj »kaptolski« hospital mogao nalaziti. Ali nema niti podataka da bi neki hospital nekad smješten na Kaptolu, bio početkom 17. st. premješten na početak Vlačke ulice, izvan užega kaptolskog područja.

Velika se promjena javlja sredinom 18. st. Prigodom rekonstrukcije jedne kurije na Kaptolu, koja je nekad pripadala biskupu Gugleru, a stradala u potresu god. 1880. nađen je u stubištu kurije ugrađen kameni natpis za koji se ne zna kako je na ovo mjesto došao, a glasi:

PIA MVNIFICENTIA RSMI
 GEORGIJ REES CANT
 E. Z.
 ERECTUM 1746

Ovaj je kameni natpis Ivan Kukuljević Sakcinski pribilježio u svom djelu »Nadpisi sredovječni i novovjekli... u Hrvatskoj i Slavoniji« (Zagreb 1891) pod br. 1217, uz napomenu: »Na bivšoj ženskoj bolnici u Laškoj ulici«. Zasluga, dakle, za podizanje ove bolnice ide strica Georgija Reesa st. i nećaka Georgija Reesa ml.

Georgij (Đuro) Rees, rođ. 22. 2. 1675, učio je u Rimu, gdje je god. 1697. stekao doktorat teologije i iste godine bio zaređen za svećenika. Bio je župnik u Sv. Ivanu Zelini, god. 1703. postao je zagrebački kanonik i prepozit sv. Stjepana de Alba, god. 1707. čazmanski, a god. 1709. gorički arhiđakon, god. 1712. čazmanski prepozit, god. 1723. opat sv. Jelene de Podborje i napokon god. 1727. kantor zagrebačke katedrale. Sve do god. 1741. obnašao je različne visoke kaptolske službe. Umro je 23. 12. 1745. ab intestato, tj. naprasnom smrću, naglo, vjerojatno od kapi, nađen je mrtav »u odijelu«, tj. obučen, pa nije ostavio ni oporuke niti je pred smrt obavio propisane crkvene obrede.

Zato je njegovom ostavštinom raspolagao njegov nećak Georgij Rees ml., očito dobro poznavajući intencije strica, a i nastojeći da dobrotvornim djelima iskupi stričevu zlu sudbinu. I nećak Georgij Rees ml. učio je teologiju u Rimu i kasnije obavljao različne visoke crkvene funkcije u Zagrebu, među ostalim postao je god. 1761. generalni vikar. Dugo vremena bio je knjižničar književne ostavštine O. Rafe Levakovića, koju je god. 1745. predao Adamu Baltazaru Krčeliću, a ovaj sjedinio sa svojom knjižnicom i nekim drugim zbirkama u kasniju i današnju Sveučilišnu i narodnu knjižnicu u Zagrebu. Bio je znamenit teološki pisac i prevodilac, a istakao se plemenitim dobrotvornim legatima i zakladama. Umro je u Zagrebu 22. 6. 1767.

On je iz stričeve ostavštine, očito dodavši i svoj udjel, god. 1746. podigao žensku bolnicu u Laškoj (danas Vlačkoj) ulici. Na žalost, o ovoj bolnici, o njezinom radu pa čak ni o njezinoj lokaciji nemamo nikakvih sigurnih podataka. Da je to bila neka posebna zgrada i posebna ustanova, ona bi morala biti negdje spomenuta, jer su popisi stanovništva i popisi vlasnika nekretnina već u ono doba u Zagrebu vrlo brižno sastavljani, a takvog podatka u nekoj »ženskoj bolnici u Laškoj ulici« — nema! Zato je postavljeno pitanje da li ova ženska bolnica, koja je prema kamenom spomeniku podignuta Reesovom zakladom god. 1746, nije bila sastavni dio neke druge bolnice ili hospitala, a to može biti upravo »kaptolski hospital u Laškoj ulici«. Zato se ne može poreći opravdanje pretpostavci koju iznosi najprije Lj. Ivančan, a za njim A. Cuvaj te na kraju i D. Hirtz kad suglasno tvrde da je u »začetku gornje Laške ulice, danas br. 4 bila uz kapelicu sv. Florijana ženska bolnica« koju je god. 1746. osnovao Georgij Rees.

U svakom slučaju, da je Zagreb već sredinom 18. st. imao posebnu žensku bolnicu, zanimljiva je činjenica i govori za to da je Zagreb u to doba već u pogledu zdravstvene kulture bio napredan. Treba se sjetiti da je samo kratko vrijeme prije toga Giovanni Maria Lancisi (1654—1720), znameniti liječnik u Rimu, osobni liječnik pape Inocenta XI, Inocenta XII. i Klementa XI. ostavio

oporučno svoj imetak i svoju bogatu knjižnicu hospitalu San Spirito u Rimu pod uvjetom da se izgradi posebni dio za bolesne žene. Vjerojatno je baš to potaklo nekadašnje rimske studente teologije, kasnije ugledne svećenike zagrebačkoga kaptola, strica Georgija Reesa st. i nećaka Georgija Reesa ml., da u hospitalu svoga Kaptola podignu bolnicu za bolesne žene ili »žensku bolnicu«.

Kako se iz spomenutoga dokumenta Maksimilijana Vrhovca od 1. 1. 1819. kojim traži od Milosrdne braće na Harmici da u svojoj novoj bolnici otvore ženski odjel vidi da u to doba više nije postojala u Zagrebu ženska bolnica — jer da je ta postojala, ne bi valjda trebalo tražiti da Milosrdna braća otvaraju ženski odjel u svojoj bolnici! — pita se što je u ovo doba s bolnicom Reesovom.

Na to pitanje može se odgovoriti sljedećom pretpostavkom. Kaptolski hospital na početku Vlaške ulice pretvoren je god. 1746. u pravilnu žensku bolnicu. Ali kad je došlo do izgradnje nove bolnice na Harmici, uključena je i zaklada za bolnicu Reesovu u zakladu za bolnicu na Harmici. Ali prema propisu biskupa Galjufa, u bolničku zakladu nije smjela ući nikakva druga, naročito ne karitativna zaklada, pa je nakon izgradnje nove bolnice na Harmici pretvorena nekadašnja ženska bolnica u Vlačkoj ulici opet u karitativnu ustanovu, hospital odnosno sirotište, ali isključivo samo za žene. Takav hospital—sirotište za žene stvarno nalazimo na početku Vlačke ulice sve do god. 1880. kad je njezova zgrada stradala od potresa.

U »Fassionsbuch des Agramer Orts Kapitel« iz god. 1798, pohranjen u Hrvatskom državnom arhivu (Kaptolski arhiv, protokol br. 503) upisane su sve kuće i njihovi vlasnici na području Kaptola pa je i ova kuća navedena kao vlasništvo Kaptola pod br. 161 kao »Spital Bogczev Kaptolonyzkeh«.

U popisu kuća iz god. 1855, koji je pohranjen u Historijskom arhivu Zagreba (reg. sign. 31189) a objavljen god. 1857, ova je kuća navedena pod brojem 138 kao »Armenhaus, Agramer Dom Capitel« (u objavljenom tekstu Agramer Metropolitan Capitel).

U popisu kuća iz god. 1862. ova je kuća opet navedena pod brojem 138 kao »Kaptolski špital, Zagreb(ački) stolni kaptol«.

God. 1878. provedena je nova numeracija zgrada u Zagrebu i ova kuća, koja je nosila br. 138, dobiva novu oznaku »Vlačka ul. br. 4« i naziv »Uboški zavod, Zagrebački kaptol« (vidi i L. Dobronić, Stara numeracija kuća, str. 206).

Zgradu spominje Milan Šenoa u knjizi »Moj otac« (Matica hrvatska, Zagreb 1933, str. 14. i 16) ovim riječima: »Jednom me povede otac na šetnju, a bilo je to početkom listopada 1880. godine. Dođosmo Bakačevom ulicom u gornju Vlačku ulicu. Pogledasmo staro sirotište, koje je za mjesec dana imalo pasti žrtvom kobnoga potresa...«

Zgrada je zaista posve porušena 9. 10. 1880. za vrijeme potresa i na njezinom mjestu sagrađena je stambena zgrada, koja još i danas stoji, a sirotište, hospital za žene nije na ovom mjestu nikad više uspostavljen. U to doba vjerojatno je i kameni natpis koji spo-

minje Reesovu zakladu premješten u stubište kurije na Kaptolu, koja je iza potresa obnavljana.

Zaklada Reesova, koja je dodijeljena za gradnju nove bolnice na Harmici, omogućila je zagrebačkom Kaptolu da u zakladi »Hospital«, koja je osnovana za rušenje stare bolnice na Jelačićevom trgu i izgradnju nove bolnice na Rebru, igra jednaku ulogu kao i država, grad Zagreb, zagrebački biskup i bolnička imovina, pa je čak uloga Kaptola, zaslugom njegova delegata u zakladnom odboru kanonika Lovre Radičevića, znamenitoga kulturnog i javnog radnika, bila i vrlo velika.

Bilo je teško snaći se u podacima o hospitalu, ubožnici i bolnici u Laškoj ulici (danas Vlaškoj ulici), koji se nazivaju sad »hospital sv. Antuna«, sad »hospital sv. Martina«, a sad »hospital sv. Petra«, pa onda jednom »vlaškoulički«, drugi put »biskupski« hospital, a nerijetko »biskupska bolnica«. Trebalo bi, naime, odgonetati da li se pod tim različitim nazivima ima razumijevati jedna ista ustanova ili možda više različitih ili sličnih ustanova.

Nastojat ću dati onu kombinaciju koja mi se čini najvjerojatnija na osnovu potpuno manjkavih, nepotpunih i potpuno protuslovnih podataka koji sada stoje na raspolaganju. Polazim sa stanovišta da se radi o jednoj istoj ustanovi koja se pod raznim imenima i nazivima razvijala na istom mjestu, da su pri osnivanju ove ustanove igrali odlučnu ulogu zagrebački biskupi i da je hospital bio u onom dijelu Laške ulice (Vlaške ulice) koji je i inače bio najuže vlasništvo zagrebačkih biskupa, dakle u tzv. »gornjoj Vlaškoj ulici« (in superiore vico Latinorum), ako se pod »Vlaškom ulicom« misli čitavo područje Latinskog (Laškog) kotara. Radi se o području koje se proteže po prilici između današnje Vlaške ulice (kao ulice) na sjeveru i Jurišićeve na jugu, te Ružične, danas Kurelčeve na zapadu i današnje gornje Draškovićeve ulice na istoku.

Na tom mjestu spominje se od god. 1201. dominikanski samostan, uz njega crkva sv. Nikole, a iza njega vrt toga samostana. Kad su dominikanci napustili ovaj kraj (od straha pred Turcima) i dobili svoj novi samostan na Gradecu, na današnjem Katarinskom trgu, postao je ovaj kraj *biskupsko* vlasništvo. Na tom području osnovana je župna crkva sv. Antuna i uz nju s jedne strane župni dvor i ured (danas Vlaška ul. br. 36), a s druge strane sirotište — hospital sv. Antuna (hospitale sancti Antonii). Ovaj se hospital spominje već god. 1433. Njim su upravljali župnici crkve sv. Antuna. Od ovih se imenom spominje god. 1510. župnik Matija. Župa sv. Antuna bila je nadležna za čitavo područje tadašnje »Laške ulice«.

Kad je župa sv. Antuna koncem 16. st. dokinuta i umjesto nje osnovana župa sv. Petra, postao je župni ured sv. Antuna župnim uredom sv. Petra, a i hospital—sirotište dobi naziv »hospitale sancti Petri«. Ovaj je hospital radio do početka 17. st., a god. 1622. biskupska ga vizitacija više ne spominje. Tvrdnju starih istraživača povijesti zagrebačkih bolnica da ga je ukinuo i zemljište si »privojio« biskup Nikola Zelincaj (očito pogrešno prepisano Nikola Selnički Stepanić, Nikolaus Zelniczey aliter Stepanić de Kon-

schina, 1558—1602), zagrebački biskup od 1600. do 1602, ne nalazim nigdje potvrđenu. Lj. Ivančan u »Povijest zagrebačkih kanonika« opširno opisuje ovoga biskupa (knj. I, str. 409—412, br. 652), ali o tom nema ni riječi. A o nekom »prisvajanju« zemljišta ne može se raditi već i zato jer je to ionako bilo biskupovo vlasništvo.

Očito se radi o području koje se nalazilo, kao i danas, nasuprot istočnom ulazu u biskupski park (koji ide uz južno pročelje biskupskoga dvora od istočne četverokutne kule biskupskoga dvora do zapadnoga ulaza ispod južne kaptolske kule). Na tom zemljištu sagradio je biskup Martin Borković za vrijeme svoga biskupovanja, između 1667. i 1687. (prema nekim podacima upravo god. 1674) crkvicu sv. Martina (svoga imenjaka). Najvjerojatnije ju je izgradio na mjestu nekadašnje crkve sv. Antuna. Da je crkva sv. Martina izgrađena na mjestu jedne vrlo stare crkve, dokaz je među ostalim i to što je u zid glavne lađe uzidana nadgrobna ploča velikaša Radoslava Gorjanskoga, koji je bio valjda pokopan u toj staroj crkvi, a ploča sigurno potječe još iz srednjega vijeka.

Crkvice sv. Martina služila je sve do god. 1932. za potrebe župe sv. Petra, iako je u donjoj Vlaškoj ulici već god. 1622. posvećena nova crkva sv. Petra. Čak je župni ured sv. Petra ostao u svojim starim prostorijama kraj crkvice sv. Martina, sve dok god. 1932. nije izgrađen novi župni dvor i ured uz novu crkvu sv. Petra, koja je tom prigodom renovirana i modernizirana.

Pred crkvicom sv. Martina stajao je zavjetni stup protiv kuge, koji je god. 1880. srušila bura, a iza toga nije natrag podignut pa je uklonjen, ali je to ipak znak da je crkvice sv. Martina imala značenje nekoga zavjeta protiv kuge i sličnih pošasti, kojih je još bilo u 17. stoljeću.

Sigurno je još i to da je biskup Martin Borković uz crkvicu sv. Martina htio sagraditi i »hospital sv. Martina«, ali je taj hospital—sirotište sagrađen tek god. 1691.

O samom hospitalu (sirotištu) ne zna se ništa poblize, ali se sve do druge polovice 18. st. na ovom mjestu, dakle tik uz crkvicu sv. Martina, spominje taj hospital ili »špital«, dok je dalje na istok od ovoga prostora ostao biskupski vrt. To svjedoči i popis kućevlasnika i posjednika u Laškoj ulici iz 2. polovice 18. st., koji je napisao župnik Štefan Šiprak. U tom je, naime, popisu jasno označeno pod br. 67 »špital«, a pod br. 68 »vrt« (hortus eppiscopalis). Nema sumnje da se pod br. 67 ima razumjeti hospital ili »špital«, odnosno sirotište sv. Martina koje je stajalo tik uz crkvicu sv. Martina i ova je bila ujedno i kapelica ovoga hospitala, a pod br. 68 ima se razumijevati prostor koji je onda još bio biskupski vrt, a koji će kasnije igrati veliku ulogu.

Ovaj je hospital bio dobro opskrbljen zakladama, među kojima su bile i dvije livade (Velika i Mala špitalčica) kod Save, o kojima će još biti riječi, jer je na njima svojedobno postojao leprozorij sv. Petra, koji je pripadao župi sv. Petra. Hospitalu su 4 kmeta sa Laščine bila dužna dovoziti kruh i ogrjev.

Koncem 18. st. biskup Maksimilijan Vrhovac nadograđuje, za-pravo nanovo izgrađuje ovaj hospital, koji se sada zove »biskup-ska bolnica u Laškoj ulici«. Za potrebe proširenja prostora ove zgrade on uzima i jedan dio biskupskoga vrta, koji se u narodu zvao »tridesetnica«, jer je god. 1344. na tom mjestu ban Mikac po-stavio mitnicu, a ime je ostalo iako je tridesetnica (kasnije proši-renu u finacijski, carinski i solni ured) premještena u Gornji grad. To je mjesto, gdje se danas nalaze kuće br. 38 i 40 Vlačke ulice. Istodobno biskup Maksimilijan Vrhovac premješta biskupski vrt niže dolje u Vlačku ulicu, prema istoku, gdje se vrt nalazio sve do naših dana.

Za gradnju biskupske bolnice upotrebljava se materijal razli-čitih porušenih crkvenih ustanova. Tako Strohal (Vlačka ulica. . . , Zagreb 1933, str. 9) piše da je crkva sv. Roka povrh nekadašnjeg biskupskog ribnjaka god. 1792. porušena a materijal upotrijebljen kod gradnje biskupske bolnice, podignute na zemljištu zagrebačke tridesetnice. Ova je bolnica god. 1819. već podignuta pa je spomi-nje biskup Vrhovac kad 1. 1. 1819. daje golemu svotu novaca i drugih darivanja da se osnuje odjel za bolesne žene u novoj bol-nici na Harmici, a k tome dodaje klauzulu: ako do toga ne bi došlo, ima se ova zaklada »premjestiti na biskupsku domaću bolnicu op-stojeću u Vlačkoj ulici, jurisdikcije biskupske i njoj nositi korist pod istim uvjetima«. To je nepobitan znak da je god. 1819. postojala »biskupska bolnica u Vlačkoj ulici«. Riječ »domaća« ima valj-da značiti isto što i »vlastita« ili »privatna«, kakva je valjda i bila biskupska bolnica za razliku od »opće javne bolnice« na Harmici. Bolnica je očito bila velika kad biskup Vrhovac hoće u njoj osno-vati i odjel za bolesne žene pod istim uvjetima kao što to nudi Milosrdnoj braći. Ali o radu neke »biskupske bolnice«, njezinom inventaru ili osoblju, njezinim bolesnicima ne znamo ništa поблиže. Bolnica nije imala svoju kapelicu, nego crkvice sv. Martina sada služi i ubogarima ove ubožnice—hospitala, odnosno »biskupskoj bolnici«.

Podatak da su se Milosrdna braća ustručavala osnovati odjel za bolesne žene, pa se za osnivanje toga odjela opet zauzima bis-kup Vrhovac i čak hoće da u svojoj biskupskoj bolnici osnuje žen-ski odjel ako to ne učine Milosrdna braća u bolnici na Harmici, nabacio je pitanje da li možda Reesova ženska bolnica u Vlačkoj ulici nije bila god. 1746. osnovana u hospitalu pok. Martina Bor-kovića, podignutom god. 1691. u Vlačkoj ulici, ali je zajedno s bolničkom zakladom Reesovom ušla u sastav zaklade za gradnju nove bolnice na Harmici. Kako je baš biskup Vrhovac možda i zakladu Reesovu dao za gradnju nove bolnice na Harmici a vidio da Milosrdna braća ne otvaraju valjani odjel za bolesne žene, po-kušava novom zakladom otvoriti u toj bolnici ženski odjel, ali se osigurava protiv ponovnih neprilika tim što najavljuje da povlači zakladu ako se u novoj bolnici na Harmici ne otvori ženski odjel, koji će on sam otvoriti u svojoj biskupskoj bolnici, koja već po-stoji u Vlačkoj ulici. Kako sam već naveo, ova je neprilika otklo-njena tim što je u novoj bolnici na Harmici otvoren ženski odjel i biskup Vrhovac riješen dužnosti da takav odjel otvara u svojoj

biskupskoj bolnici, a kasnije je i čitavu bolnicu napustio. Spomen-ploča koja je spominjala Reesa ni u ovom slučaju nije bila više potrebna, pa je skinuta i našla se ugrađena u dvorištu jedne kurije na Kaptolu.

Na ovo se pitanje ne može više danas odgovoriti. Nikakvih podataka u Kaptolskom arhivu o tome nema, a svojedobne izjave najstarijih Zagrepčana da se u veži zgrade »biskupske bolnice« nalazila neka kamena ploča (koja bi mogla biti ona ploča koja spominje Reesovu zakladu), nisu se mogle provjeriti.

Još tokom godine 1819. Milosrdna su braća pristala da u bolnici na Harmici otvore odjel za liječenje bolesnih žena, pa je prestala potreba da to učini biskup u svojoj bolnici u Vlaškoj ulici. Uz to je uopće prestala potreba za nekom posebnom biskupskom bolnicom, pa zato biskup Maksimilijan Vrhovac zgradu, znatno povećanu, namjenjuje svojom zakladom od 20. 7. 1820. za tzv. biskupsko sirotište, zvano »orfanatrofij«. Za uzdržavanje ovoga zavoda Vrhovac je ostavio 2 kuće uz sirotište i glavnicu od 54.522 forinta. Sirotištem su upravljali župnici sv. Petra, a crkvice sv. Martina postala je sada kapelica ovoga sirotišta (orfanatrofija) te je iz njezine sakristije probijen prolaz u zgradu sirotišta.

Orfanatrofij je s vremenom postao važna karitativna i nastavna ustanova zagrebačkih biskupa, kasnije nadbiskupa, pretvoren je u tzv. Nadbiskupski konvikt. Imao je u prvo doba samo jedan kat, a kasnije je nadograđen 2. kat i zaprema danas prostor na kojem je zgrada br. 38 Vlaške ulice. Konviktom su najprije upravljali župnici sv. Petra, a iza I svjetskog rata povjeren je konvikt Družbi salezijanaca, koji su konvikt vodili do god. 1945. kad je pretvoren u Dom učenika u privredi. Iza god. 1820. više se ne spominje nikakva »biskupska bolnica u Vlaškoj ulici«. Ni u katastru na tlocrtu Laške ulice iz 19. st. a ni u popisu kućevlasnika i numeraciji kuća ne postoji u Vlaškoj ulici osim spomenute crkvice sv. Martina i kućice uz nju za župni ured te biskupskog (kasnije nadbiskupskog) orfanatrofija nikakva kuća za koju bi se moglo pretpostaviti da bi bila neka bolnica. Zgrada orfanatrofija zabilježena je u staroj numeraciji kuća iz god. 1857. pod br. 118 kao »Erzbischöfliches Waisenhaus«, a u numeraciji iz god. 1862. i 1878. kao »Nadbiskupija zagrebačka — sirotište« i nosi oznaku Vlaška ulica br. 38. U rukopisnim popisima koji se nalaze pohranjeni u Historijskom arhivu u Zagrebu nalaze se i oznake »Orphanatrophium«, »Erzbischöfliches Waisenhaus Stiftungsfond« i sl.

Pod oznakom Vlaška ulica br. 36. zapisano je god. 1862. i 1878. samo »Župni dvor sv. Petra« (koji se zaista još u to doba ondje privremeno nalazio), a danas je to kuća svećenika i crkvenjaka crkvice sv. Martina. Uz ovu kućicu probijena je u novije doba s juga Palmotičeva ulica koja prelazi preko Vlaške ulice i nešto dalje na sjeveru spaja se s produženom Draškovićevom ulicom u Ulicu Medveščak (danas Moše Pijade). Ali je sav prostor južno od crkvice sv. Martina i orfanatrofija stvarno ostao u vlasništvu biskupa (kasnije nadbiskupa), sve do najnovijega doba. Južno od crkvenjakove kućice, na istočnoj fronti početka Palmotičeve ulice iz-

građena je palača »Svećenički dom«, koja još i danas stoji (Palmotićeve ulica br. 3). Tiskara koju je nadbiskupija osnovala po uzoru na svojedobnu tiskaru biskupa Vrhovca smještena je bila jednom vrijeme na Kaptolu, ali je kasnije vraćena natrag u blizinu crkvice sv. Martina, gdje ju je nekad osnovao biskup Vrhovac i smještena u dvorište zgrade u Palmotićevoj ulici br. 3, gdje i danas radi pod drugom upravom. To je po prilici sve što se može reći o nekoj biskupskoj vlaško-uličkoj bolnici.

Kad je izgrađen orfanatrofij a kasnije i druge kuće na južnoj fronti Vlaške ulice između Palmotićeve i Draškovićeve ulice, osnovao je biskup Vrhovec biskupski vrt i gospodarstvo u donjoj Vlačkoj ulici, na prostoru od 30 jutara zemljišta koje se protezalo po prilici od današnje Draškovićeve ulice na zapadu do Vinkovićeve na istoku. Od toga kompleksa ostala je danas kuća vrtnog upraviteljstva, Vlačka ulica br. 72, i oko njega velika stambena zgrada, nekad vlasništvo nadbiskupije, zvana »Vatikan«, i uprava nadbiskupskih gospodarskih dobara na uglu Vlačke ulice i Vončinine ulice. Prva je označena po staroj numeraciji iz god. 1857. i 1862. pod br. 100 kao »Vrt, Zagrebačka nadbiskupija«, odnosno »Cardinal Erzbischof von Haulik«, a po novoj numeraciji od god. 1878. kao Vlačka ulica 72 s mnogim abecednim podoznakama. Druga je po staroj numeraciji iz god. 1857. i 1862. označena brojem 48 i oznakom »Majur, Zagrebačka nadbiskupija«, odnosno »Georg v. Haulik, Cardinal-erzbischof«, a po novoj numeraciji nosi naziv Vlačka ulica br. 75.

Za razliku od »Erzbischöfliches Waisenhaus« postoji još jedna druga ustanova, koju spominjem kako ne bi došlo do zabune:

Sestre milosrdnice iz Frankopanske ulice kupile su god. 1863. prizemnu kuću u Vlačkoj ulici br. 52 od Egidija Heinricha (u nekim spisima Josef Egjed) i ondje osnovale penzionat s kapelicom sv. Marije. Na toj zgradi podignut je 1. kat i mansarda i danas služi za Mirovinski dom. God. 1915. sestre milosrdnice sagradile su u Martićevoj ulici dvokatnu zgradu za istu svrhu i tako povećale svoj penzionat.

Nepotrebno velika zabuna nastala je s tzv. leprozorijem sv. Petra, odnosno hospitalom (špitalom) sv. Petra, uglavnom zato jer se mislilo da je tzv. hospital sv. Petra izašao iz leprozorija sv. Petra (u Podgrađu) i da se nalazio uz današnju crkvu sv. Petra.

Obje su pretpostavke krive:

Za zagrebački leprozorij zaista ne znamo kada je osnovan i gdje se nalazio, ali je vjerojatno da se nije nalazio u blizini grada ili u samom gradu. Kako se zvao leprozorij sv. Petra, očito je bio na području župe sv. Petra, a to može biti negdje na današnjoj Sigečici uz Savu. Tom je leprozoriju biskup Ivan Alben god. 1433. ostavio oporučno neki imetak. To je posljednja vijest o tom leprozoriju. Ali podataka gdje bi se on mogao tražiti ima dosta. Još vrlo mnogo spominje se na obali Save tzv. »špitalčica« ili »špitalčak«. Upravo se tako još početkom 16. st. zove oveće područje uz Savu.

Postoji iz god. 1588. podatak: »... Sed refert Lucas faber, quod milium in Spitalchyoza habitum totum fecit in primordio ad donum susam deducere fecisset«, a iz god. 1572. ima podatak: »Eadem die decano et uno iurato, qui ambuladerunt ad Otok, ut pali ad vineam Spythalschek secare debuissent«, dedi eisdem den carieis 8«.

Ova »Spitalčica« ili ovaj »Špitalčak« morali su se nalaziti na području između Laške ulice i rijeke Save, jer dekan i jedan sudac prolaze kroz ovo područje na putu u Otok, koji se zaista i danas nalazi na Savi i još se danas tako zove (na tom mjestu bila je antena prve zagrebačke radio-stanice, a i danas je jedna vojna radio-stanica). Možda su to dovoljni podaci da bi tu mogao biti jedan »špital« ili bolnica ili izolaciona ustanova, koja je prestala raditi kad je nestalo i gubavaca, a mjesto na kojem je stajala pretvoreno je u polje i vinograde. Iz takvih leprozorija redovito se nisu stvarale druge zdravstvene ili karitativne ustanove, a pogotovo ne bolnice. »Spitalčica« ili »špitalček« bilo je imanje iz kojega se održavao hospital sv. Petra, odnosno kasnije sv. Martina (J. Butorac).

Druga je pretpostavka kriva iz slijedećih razloga:

Na području gdje danas stoji kvadrat stambenih zgrada Domjanićeva ulica — početak Heinzelove ulice — Martićeva ulica — Vinkovića ulica s produženim krakom ove ulice prema sjeveru u brijeg, nalazila se župa sv. Petra s crkvom. Iza crkve prema istoku i sjeveroistoku išla je Petrova ulica, kao što i danas ide. Na početku ove ulice nalazilo se groblje, koje je ukinuto kad su god. 1876. zagrebačka groblja centralizirana na Mirogoju, a na zemljištu groblja kasnije je izgrađena nova zgrada Zemaljskoga rodilišta i Primaljskog učilišta, u kojoj se danas nalazi Klinika za ženske bolesti i porođaje Medicinskoga fakulteta Zagrebačkoga sveučilišta.

Na zapad od crkve sv. Petra bilo je — kako sam već rekao — biskupsko gospodarstvo i vrt. Najistočniji dio ovoga zemljišta, koje seže od Martićeve ulice u brijeg do Voćarske ceste dao je god. 1833. biskup Aleksandar Alagović (1760—1837) da se na njemu izgrade tzv. biskupske vojarne u Zagrebu, u Vlaškoj ulici, gdje su stacionirane vojne jedinice. Zemljište na sjevernoj strani Vlaške ulice zajedno s ondje izgrađenom vojarnom dano je god. 1861. za Vojnu bolnicu, koja se i danas ovdje nalazi, u Vlaškoj ulici br. 87. Zemljište na južnoj strani Vlaške ulice poslužilo je za probijanje tzv. Klaoničke ceste (kasnije Bauerove ulice, danas Krašove ulice), a istočno od ove ulice ostala je zgrada Topničke vojarne, koja je kasnije pretvorena u vojarnu Redarstvene straže, naročito njezina konjaničkog odjela. Malo južnije bila je Potkivačka škola, otvorena jašiona i napokon Klaonica itd. Ali na ovom mjestu nikad nije bio nikakav hospital.

Pažljivi čitalac ove rasprave već je uočio da je naziv »hospital sv. Petra« sinonim za prijašnji »hospital sv. Antuna«, kad je ukinuta župa sv. Antuna i uspostavljena župa sv. Petra, a kasnije je to bio »hospital sv. Martina«. Ova se ustanova nalazila u Gornjoj Vla-

koj ulici (in superiore Vici Latinorum), a ne u Donjoj Vlaškoj ulici uz današnju crkvu sv. Petra.

Kako je već prije rečeno, može se pretpostaviti da je »ženska bolnica« u Vlaškoj ulici prestala raditi kao bolnica kad je izgrađena nova bolnica na Harmici, jer se pretpostavljalo da će u toj bolnici biti i odjel za bolesne žene. Ali to Milosrdnoj braći nije bilo pravo i oni su nerado primali u bolnicu bolesnice. Zato još jednom pokušava biskup Maksimilijan Vrhovac jednom zakladom pokrenuti osnivanje ženskog odjela u toj bolnici, ali — kako se čini — ni taj pokušaj nije potpuno i trajno uspio: u bolnicu su uglavnom primali samo muškarce.

Zato kardinal-nadbiskup Juraj Haulik (1788—1869) pored tada moderne i suvremene bolnice na Harmici otvara u samostanu sv. Vinka Paulskoga u Savskoj ulici (danas Frankopanskoj ulici) posebnu žensku bolnicu. Zamislio je tu bolnicu god. 1841. istodobno kad i samostan, a gradnja samostana započela je god. 1842. i dovršena u roku od 3 godine. Bila je to isprva jednokatna, a tek god. 1860. nadograđen je drugi kat. Zgrada se prostirala s jedne i druge strane samostanske crkve, koja je postavljena u sredinu. Povjerenica je sestrama sv. Vinka Paulskoga koje su došle iz Tirola da porade na odgoju ženske mladeži, da otvaraju škole, da njeguju bolesnike itd. Za bolnicu su bile određene prostorije u prizemlju južnoga krila uličnoga dijela samostanske zgrade, koji se danas naslanja na zgradu Sveučilišta. U tim prostorijama bilo je 12 kreveta, a na liječenje su se primale samo ženske osobe.

Bolnica je proradila 1. 1. 1846, dakle upravo 100 godina iza Reesove ženske bolnice, i brzo je došla na dobar glas. Da se uzmogne pomoći većem broju bolesnica, primale su se samo one koje su trebale kraće liječenje. Sve su bolesnice njegovane besplatno, od kamata zaklade od 2.000 forinti što ju je darovao kanonik Haraminčić, a često je stizala još koja manja ili veća svota kao dar za uzdržavanje ovih bolesnica.

Ali je bolnica uslijed sve većeg broja bolesnica postala pretijesna, a osim toga je držanje bolnice u samostanu i inače postalo neprilično već i zbog toga što je bolnica bila u istoj zgradi sa školom, pa je dolazilo do prigovora i tužba: tvrdilo se da postoji opasnost od epidemije, koja bi se iz bolnice mogla proširiti na školu (ali se nije pomišljalo da se neka epidemija može iz škole prenesti u bolnicu!). Zato je interes javnoga zdravstva i nastave zahtijevao da se škola i bolnica odijele. To je postalo moguće kad je izgrađena nova bolnička zgrada treće zagrebačke bolnice, tzv. Zemaljske bolnice, uz samostan sestara milosrdnica. To je današnja zgrada Zagrebačkoga sveučilišta. Ova bolnica nije nikad proradila kako treba, pa su sestre sv. Vinka bile voljne cijelu zgradu preuzeti za bolnicu, bilo zakupom bilo kupnjom, ali im to nikad nije uspjelo. Sestre su ipak uspjele u prizemlju i prvom katu susjednoga krila zgrade urediti bolnicu za svoje bolesnice. Ove su prostorije bile spojene prolazom iz samostana u novu zgradu. Sestre njegovateljice stanovale su u novoj zgradi ali hrana za njih i za bolesnice kuhala se u samostanu i donosila u bolnicu. O ostalom dijelu zgrade bit će još riječi.

Međutim je god. 1870. Družba sestara milosrdnica kupila kuću obitelji Matošić-Kotar u Ilici 83, svotom od 17.000 forinti, koju je još za života namijenio kardinal Haulik a sestre čuvale i pretvorile u bolnicu, koja je proradila 2. 9. 1871. Imala je 200 kreveta. U I razredu plaćalo se 1.50 forinti, u II razredu 1 forint, a u III razredu 60 novčića. Bolnica je u 3 maha povećavana te je konačno imala 300 kreveta i služila kao zemaljska bolnica.

U toj zgradi otvoreno je 29. 10. 1876. Kr. primaljsko učilište i Zemaljsko rodilište.

Ali uskoro su prostorije u Ilici 83 postale premalene za bolnicu i za Primaljsko učilište i rodilište, pa je Zemaljska vlada u Zagrebu od Družbe sestara milosrdnica otkupila cijelu zgradu i dala Primaljskom učilištu i zemaljskom rodilištu (a uz njih i Zavodu za slijepe i Zavodu za gluhonijeme), a Družba sestara milosrdnica kupila je za ovu otkupninu vilu generalice Socias u Vinogradskoj cesti s velikim vrtom, na nekadašnjem groblju ubogih. Na tom zemljištu sagrađena je nova, moderna bolnica prema nacrtima arh. Widmanna, troškom od 500.000 forinti. Bolnica se preselila u nove prostorije 15. 7. 1894. Oko god. 1900. imala je 400 kreveta i 7 liječnika, a brzo je stigla i na 1000 kreveta.

Iz ove bolnice izašli su i prvi profesori novoosnovanoga Medicinskog fakulteta: profesor kirurgije Teodor Wickerhauser (1858—1946), nestor tadašnjih liječnika i jedan od osnivača moderne kirurgije ne samo u Hrvatskoj nego i na čitavom Slavenskom jugu, Miroslav pl. Čačković-Vrhovinski (1865—1920), svestrano poštovani i cijenjeni socijalni i kulturni radnik i književnik, profesor kirurške propedeutike, i Dragutin vitez Mašek-Bosnodolski (1866—1956), profesor otorinolaringologije, sva trojica zaslužni već onda za našu medicinsku prosvjetu, nauku i književnost.

Bolnica danas nosi ime dra Mladena Stojanovića, pošto je god. 1945. prešla u državne ruke, a poznata je i pod imenom »Vinogradska bolnica«.

Već je rečeno da je Zemaljska bolnica bila izgrađena na početku tadašnje Savske ceste (danas Trg Maršala Tita). Bila je zamišljena već god. 1853. kad je u Zagrebu vladala pošast kolere, a sagrađena je god. 1856. do 1860. troškom od skoro pola milijuna forinti na sjenokoši Franje Čačkovića-Vrhovinskog, koja je ležala uza samostan sestara milosrdnica. Bolnica je imala već onda 200 kreveta ali kad je bila gotova, nije dugo vremena bila popunjena bolesnicima. Slabo popunjenu bolnicu upotrebljavale su sestre milosrdnice susjednoga samostana za svoje bolesnice, a god. 1859. i god. 1866. bolnica je dobro poslužila ranjenim vojnicima koji su dolazili sa ratišta. Jedan dio zgrade služio je u razne druge svrhe. Tako je u jedno krilo bila smještena Realna gimnazija, a zgrada je god. 1864. poslužila za glavnu izložbenu zgradu Prve hrvatske izložbe. Bio je to prvi veliki zagrebački sajam svjetskog tipa. Tako je započeta tradicija koja još i danas izbija na vidjelo svakoga proljeća i svake jeseni u obliku već svjetski poznatoga »Zagrebačkog vele-sajma«.

U to je doba vojno zapovjedništvo izrazilo želju da bolničku zgradu otkupi i upotrijebi za vojarnu, a ujedno je bilo pripravno da zemaljskoj vladi prepusti svoju zgradu u Novoj Vesi, u kojoj se nalazio vojni sud i posadni (garnizonski) zatvor, ali su se ovi pregovori razbili, a vojni erar sagradio vojarnu na kraju ulice koja od ovoga mjesta vodi ravno na zapad i danas čini Prilaz JA. Zgrada je već onda smetala a i danas još smeta razvoju prometa u Zagrebu prema zapadu i — na svu sreću — nedavno se došlo do uvjerenja da je treba srušiti!

Kad su god. 1871. sestre milosrdnice sagradile svoju bolnicu u Ilici 83, zgrada na Sajmištu (danas Trg Maršala Tita) prestala je služiti za bolnicu, pa je iznajmljena Mađarskom državnom eraru za tvornicu duhana. Pri osnivanju sveučilišta god. 1874. zamišljeno je da će poslužiti za glavnu zgradu Medicinskoga fakulteta, za što se je naročito zauzimao August Senoa, tada gradski senator, i za to predobio zagrebačko gradsko poglavarstvo. Ali kako je Sveučilište otvoreno bez medicinskoga fakulteta, ta je zgrada god. 1882. predana sveučilištu za glavnu zgradu, t. j. za rektorat, sve dekanate, kao i za pravno-državoslovni i filozofski fakultet, te je u tom svojstvu služila skoro 50 godina, a i danas služi za Pravni fakultet iza Rektorat sa svim rektorskim i sveučilišnim uredima, nakon što je pregrađena prema modernim arhitektonskim principima, koje je primijenio profesor Arhitektonskoga fakulteta sveučilišta ing. Juraj Denzler.

Zemaljska bolnica izgrađena je na Širokom brijegu, zvanom »Šalata«, povrh Vlaške ulice, gdje je zemljište za nju dao nadbiskup Ante Bauer, nekadašnji profesor Bogoslovnoga fakulteta i rektor Sveučilišta te pokrovitelj Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Kad je ova zgrada bila gotova, smatralo se da nije zgodna za bolnicu, pa je pretvorena u zgradu srednjih škola i u nju se je uselila tzv. Gornjogradska gimnazija s Katarinskoga trga u Gornjem gradu. Nedaleko od ove zgrade sagrađena je nova zgrada za tzv. Plemički konvikt, koji se do tada nalazio u Habledelićevoj ulici. Ali gimnazija i konvikt nisu se pravo ni uselili u ove zgrade i započeli radom, kadno započne I svjetski rat i zgrade zaposjedne vojska. Ali kad je osnovan Medicinski fakultet, ove je zgrade ustupio tadašnji vojni zapovjednik grada Zagreba general Ante Plivelić za svrhe fakulteta, pa su u nekadašnjoj zgradi srednje škole (gimnazije) osnovani dekanat i zavodi za studij prve godine nastave (kemijski, fizikalni, morfološko-biološki i histološki te fiziološki), a kasnije i zavod za higijenu i bakteriologiju. U zgradi Plemičkoga konvikta otvoren je zavod za anatomiju i kasnije još za eksperimentalnu patologiju i farmakologiju. Uz ove zgrade izgrađene su tokom vremena i neke druge zgrade za teoretske i kliničke predmete, za patologiju i patološku anatomiju, klinike za dermatovenerologiju, pedijatriju, otorinolaringologiju, ortopediju i stomatologiju. Ali, na žalost, fakultet nije ni do danas još potpuno sagrađen na Šalati, te su neke klinike najprije bile smještene po gradu u nekim školama i drugim pregrađenim zgradama, a god. 1945. zauzeta je za klinike Medicinskoga fakulteta nova zgrada tzv. Zakladne bolnice na Rebru i ovdje smještena interna, kirurška, oč-

na, pedijatrijska i neuro-psihijatrijska klinika i centralni rentgenološki zavod, a Zakladna bolnica je ukinuta. Izvan sklopa fakulteta na Šalati ostala je i Klinika za ženske bolesti i porodništvo, koja je bila smještena u novoj zgradi Zemaljskoga rodilišta i Primaljskoga učilišta u Petrovoj ulici i ondje ostala pošto se Primaljsko učilište preselilo u Vinogradsku bolnicu, a zavodi za higijenu, bakteriologiju (mikrobiologiju), socijalnu medicinu i tzv. Škole narodnog zdravlja smješteni su u zgradama Centralnoga higijenskog (sada zdravstvenog) zavoda u Rockefellerovoj ulici, poviše Gupčeve zvijezde. Zgrada nekadašnje Ženske stručne škole u Draškovićevoj ulici, u kojoj su god. 1918. osnovane kirurška i interna klinika i centralni rentgenološki zavod i ondje boravili do god. 1945, kad su preneseni u novu zgradu Zakladne bolnice, predana je nakon ispražnjenja novoosnovanoj Traumatološkoj bolnici, što je vrlo dobro, jer je barem jedna traumatološka ustanova u gradu.

Bolnice za zarazne bolesti stvarane su obično ad hoc i radile su samo za vrijeme epidemije. Od god. 1893. držala je gradska općina u Zagrebu u pripremi za slučaj većih epidemija posebnu zgradu sa 60 kreveta na tzv. Zelenom brijegu ispod Mirogoja. Iz toga se god. 1910. razvila tzv. Kužna bolnica, kasnije prozvana Bolnica za zarazne bolesti, koja danas služi i za Kliniku za zarazne bolesti Medicinskoga fakulteta i lijepo se uklapa u Centralni higijenski zavod i ostale zavode za bakteriologiju (mikrobiologiju), epidemiologiju i sl., koji su ondje sazidani odmah iza I. svjetskog rata.

Iako se već pri izgradnji nove bolnice na Harmici mislilo na to da ova bolnica bude i bolnica za duševne bolesti, žali se kanonik Imbrik Karol Raffay u svom govoru prigodom otvorenja ove bolnice god. 1804., da »... za norcze josche Fundaczia ni vuchinyena: uffatisze je vendar, da za ov takaj neszrechneh naszech blisneh Red najdusze Dobrochiniteli, koji za nyihovo dojduche zdersavanye obzkerbiju«. Ali na to dobročinstvo se još dugo godina čekalo, a onda je izgrađena prizemnica, gotovo baraka, poznata kao odjel br. 19 u dvorištu bolnice, koja je bila zaista više nego li jadni odjel za umobolne, a tu su se primali i oni koji su pokušali samoubojstvo otrovanjem, ali nisu u svojim namjerama uspjeli. God. 1879. osnovan je Zavod za duševne bolesti u Stenjevcu, danas Vrapče, nedaleko od Zagreba, a odjel u Zakladnoj bolnici na Jelačićevom trgu postao je prihvatni odjel ovoga zavoda i vršio tu dužnost za sve vrijeme dok je bolnica bila na Jelačićevom trgu.

Prva bolnička zgrada za vojne svrhe izgrađena je u Zagrebu god. 1781. i to u Novoj Vesi. To je zapravo bila jedna zgrada za 2 posebna garnizona: C. kr. garnizon (kasnije 53. pukovnija) i Kr. ugarsko-hrvatski domobranski garnizon. C. kr. garnizonska bolnica ostala je u ovoj zgradi do god. 1861, kad je preseljena u zgradu u Vlaškoj ulici, sagrađenu već god. 1833. za vojarnu u Zagrebu stacionirane topničke jedinice po nalogu biskupa Aleksandra Alagovića, koji je za ovu zgradu dao biskupsko zemljište. Ova je zgrada po nacrtima arh. Antona Stiedla bila tako vrsno komponirana da je god. 1862. lakoćom dograđena i preuređena za modernu Vojnu

bolnicu pod nazivom »Garnizonsspital Nr. 23 in Agram«. Bolnica je do god. 1945. više puta nadograđena.

Domobranska bolnica izgrađena je god. 1908—1911. na Kunišćaku.

Tokom II svjetskog rata za vojnu bolnicu adaptiran je i jedan dio Nadbiskupskoga sjemeništa na Voćarskoj cesti. Sve ove 3 zgrade ušle su god. 1945. u sastav velikog bolničkog centra Armijske bolnice u Zagrebu.

S A Ž E T A K

Hospital na Gradecu (Gornjem gradu) u Zagrebu nalazio se sigurno već početkom 14. st. u blizini crkve sv. Marka, a oko god. 1627. premješten je izvan gradskih zidina, ispod Kamenitih vrata, u Dugu ulicu, ondje gdje su danas kuće br. 30 i 32. God. 1800. zazidana je za nj moderna bolnička zgrada na Harmici (kasnije Jelačićev trg, danas Trg Republike), gdje se bolnica nalazila do god. 1930. Bolnica se uzdržavala od mnogobrojnih zaklada i zato je i prozvana »Zakladna bolnica«.

God. 1930. ova je zgrada srušena da bi načinila mjesta modernim stambenim i poslovnim zgradama, a bolnica privremeno smještena u zgrade Ortopedske bolnice i Ubožnice na Sv. Duhu. Ovdje je bolnica ostala do god. 1942, kad je dovršena njezina nova zgrada na Rebru, kamo se bolnica preselila. Ali su se ovamo god. 1945. uselile neke klinike Medicinskoga fakulteta, koje su do tada bile smještene po raznim zgradama u gradu, a Zakladna je bolnica ukinuta.

Zgrade koje je privremeno (1930—1942) zauzimala Zakladna bolnica pretvorene su u Opću bolnicu dra Josipa Kajfeša.

Na početku Vlaške ulice, ondje gdje se danas nalazi kuća br. 4, nalazio se još od početka 14. st. Kaptolski hospital sv. Elizabete, u kojem je posebnom zakladom god. 1746. osnovana »Ženska bolnica u Vlaškoj ulici«.

Nešto niže, nasuprot istočnoga ulaza u biskupski dvor u Vlaškoj ulici, postojala je najprije crkva sv. Antuna i uz nju hospital sv. Antuna, kasnije zvan hospital sv. Petra, a koncem 17. st. ondje je sazidana crkva sv. Martina i uz nju (god. 1691) i hospital sv. Martina. Na mjestu ovog hospitala izgrađena je god. 1792. »biskupska bolnica u Vlaškoj ulici«, čija je zgrada iza 1820. pretvorena u biskupski (kasnije nadbiskupski) orfanatrofij.

U donjoj Vlaškoj ulici, u blizini današnje crkve sv. Petra izgrađena je god. 1833. tzv. biskupska vojarna za ondje stacionirane vojne jedinice, a zgrada ove vojarne (danas Vlaška ulica br. 87) pretvorena je god. 1861. u Vojnu bolnicu, koja je nadograđena i modernizirana u više navrata i danas još služi svojoj svrsi.

Bolnica sestara milosrdnica nalazila se najprije (1845—1870) u samostanu sestara u Frankopanskoj ulici, zatim (1870—1894) u vlastitoj zgradi u Ilici br. 83, a od onda se nalazi u modernim zgradama u Vinogradskoj cesti. Iz ove su bolnice izašli i prvi profesori

novoosnovanoga Medicinskoga fakulteta Zagrebačkoga sveučilišta. Bolnica danas nosi ime dra Mladena Stojanovića ili kratko »Vino-gradska bolnica«.

Zemaljska bolnica izgrađena je god. 1860. na današnjem Trgu Maršala Tita, ali je dugo vremena služila u razne druge svrhe, dok nije god. 1882. postala glavna zgrada Zagrebačkoga sveučilišta, čemu i danas služi. Nova zgrada Zemaljske bolnice izgrađena je god. 1911. na širokom brijegu (zvanom Šalata) i god. 1918. upotrijebljena za glavnu zgradu Medicinskoga fakulteta. Oko nje su tokom vremena izgrađene posebne zgrade za teoretske predmete i klinike toga fakulteta, ali cijeli fakultet ni do danas nije uspjelo sagraditi na ovom mjestu.

Bolnica (danas klinika) za zarazne bolesti osnovana je god. 1893. na tzv. Zelenom brijegu (povrh današnje Gupčeve zvijezde), a glavne zgrade za nju izgrađene su od god. 1910.

U Vrapču kraj Zagreba podignuta je god. 1879. velika zgrada Zavoda za umobolne, koji je još i danas jedan od najvećih u Hrvatskoj.

Nakon I svjetskog rata kroz više godina izgrađena su u Rockefellerovoj ulici (poviše Gupčeve zvijezde) velike, moderne zgrade za Centralni higijenski (danas zdravstveni) zavod i Školu narodnoga zdravlja.

LITERATURA:

BARLE Janko: *Nešto iz prošlosti zakladne bolnice u Zagrebu*, Lij. vjes. 53, 4, 1931, 319—337; *O zdravstvu staroga Zagreba*, Lij. vjes. 1901.

BAZALA Vladimir: *Povijesni razvitak bolnica kao zdravstvenih ustanova*, Lij. vjes. 64, 2, 1942, 53—55 i Hrvatska enciklopedija III, 38—42; *Nekoliko podataka o historiji naših bolnica*, Lij. vjes. 63, 3, 1941, 202; *Bolnica sestara milosrdnica u Zagrebu, povodom 100-godišnjice osnutka*, „Katolički list“ 93, 32, 1942, 376—377 i Lij. vjes. 64, 9, 1942, 343; *Povijesni razvoj medicine u hrvatskim zemljama*, Zagreb 1942, str. 22—24 i 100—105.

BIVAL Mladen: *Historijat najstarije bolnice u Zagrebu*, Lij. vjes. 87, 1965, 1134—1140.

BUTORAC Josip: *Iz povijesti župe sv. Petra u Zagrebu*, rukopis u arhivu župnog ureda sv. Petra u Zagrebu.

CUVAJ Antun: *Vlaška ulica u starom Zagrebu*, „Jutarnji list“ Zagreb 28. 6. 1925. str. 19—20.

DEŽELIĆ Velimir st.: *Zagrebačka vlaškoulična općina*, „Narodna starina“ II, Zagreb 1923.

DOBRONIĆ Lelja: *Stare numeracije kuća u Zagrebu*, Izdanje muzeja grada Zagreba, knjiga 2, Zagreb 1959.

GOSTL Branko: *O osnutku prve psihijatrijske bolnice u Hrvatskoj*, Lij. vjes. 1965, str. 295—301.

HIRTZ Dragutin: *Povijest grada Zagreba*, rukopis u Historijskom arhivu u Zagrebu.

HUDOVSKI, A.: *Zagreb i okolica; Kažiput za urođenike i strance*, Zagreb 1892.

IVANČAN Ljudevit: *Povijest zagrebačkih kanonika*, rukopis u Arhivu Hrvatske u Zagrebu.

KLAIC Nada: *Iz topografije zagrebačkog Gradeca*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 1951, str. 139—144 i 144—147; *Neki problemi najstarije povijesti biskupskog kaptolskog Zagreba i Kraljevskog Gradeca*, „Iz starog i novog Zagreba“ IV, 1968, str. 7—23.

MATASOVIĆ Josip: *Stari i starinarski Zagreb*, „Narodne starine“ 1922, pos. otisak; *Pabirci o starom zdravstvu*, „Narodne starine“ 1924, pos. otisak.

MATICA Zvonimir: *Historijat Zakladne bolnice u Zagrebu*, „Gradski namještenik“ 13, 1938, str. 11—12.

MAZZURA Šime: *Javna bolnica na Jelačićevom trgu u Zagrebu*, Zagreb 1891; *Javna bolnica na Jelačićevom trgu u Zagrebu*, Izvješće na Gradsko poglavarstvo od 5. travnja 1891, br. 10367, s prilogima; *Bolnica milosrdne braće na Jelačićevom trgu* (Hospital pod upravom konventa milosrdne braće u Zagrebu), Zagreb 1918.

NIK Alfred: *Vojna bolnica u Zagrebu* (povodom stogodišnjice osnutka), *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* IV, 1—2, 1964, str. 76—101.

RAFFAY Imbrik Karol: *Prodechtvo vu priliki vpelavany redovnikov od miloszerdnozi zvaneh...*, Zagreb 1804.

SERMAGE Joseph: *Gelegenheitsrede auf die feyerliche Uebergabe des allgemeinen Kranken- und Armenhauses der k.k. Haupt- und Freystadt Agram...*, Agram 1804.

STROHAL Rudolf: *Vlaška ulica i župa sv. Petra u Zagrebu*, Zagreb 1933; *Kaptol i Nova ves u Zagrebu*, preštampano iz revije „Zagreb“, Zagreb 1935.

SZABO Gjuro: *Stari Zagreb*, Zagreb 1941; *Knjiga o starom Zagrebu*, „Narodna starina“ Zagreb, sv. 23, IX knj., br. 3, 1931, str. 253—308.

THALLER Lujo: *Zagrebački hospitali u srednjem vijeku*, Šišićev zbornik, Zagreb 1929; *Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od god. 1770—1850*, Karlovac 1927.

Povijesni spomenici slob. i kralj. grada Zagreba, Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae, sv. I—XI, izdao Ivan Krstitelj Tkalčić, sv. XII—XVII izdao Emilij Laszowski, za sv. XVIII građu pripremio Emilij Laszowski, uvod i indeks sastavila Lelja Dobronić, za sv. XIX građu pripremila i uvod sastavila Lelja Dobronić, predgovor napisao Franjo Buntak.

Planove grada Zagreba pregledao sam uz pomoć ing. Zdenka Kolacio, direktora Urbanističkog zavoda i dra Franje Buntaka, direktora Muzeja grada Zagreba, *Arhiv Hrvatske u Zagrebu* (prije *Hrvatski državni arhiv u Zagrebu*) uz pomoć drugova Bartola Smaića, Miljenka Pandžića i Martina Modrušana, *Nadbiskupski i kaptolski arhiv* uz pomoć druga Metoda Hrga, a *Historijski arhiv u Zagrebu* uz pomoć druga prof. Krešimira Nemetá. Svima njima srdačno zahvaljujem na izdašnoj pomoći i dobrim savjetima, bez kojih ne bih mogao izraditi povijest zagrebačkih bolnica na način kao što sam ovdje prikazao.